DOI: 10.19195/0137-1150.163.59

DOROTA GOŁEK-SEPETLIEWA

Uniwersytet Śląski, Polska

dorota.golek-sepetliewa@us.edu.pl

Doświadczenie przemijania i starości w twórczości Wiktora Paskowa i Stanisława Stratiewa

W twórczości literackiej znanych bułgarskich autorów Stanisława Stratiewa (1941–2000) oraz Wiktora Paskowa (1949–2009) dominuje refleksja nad naturą człowieka i wielowymiarowością jego istnienia. Podejmowanie problematyki egzystencjalnej łączy się z tematami przemijania i starości, które posiadają wymiar ontologiczny, społeczny, kulturowy oraz symboliczno-metaforyczny. Powieść Paskowa pt. *Баллада за Георге Хехух* (1987) oraz tekst dramaturgiczny Stratiewa pt. *Om dъpyzama cъpaha* (1994) prezentują czytelne i wieloznaczne obrazy schyłkowego etapu życia człowieka. Doświadczenie przemijania i starości dotyczy konkretnej osoby jako podmiotu, a także jej relacji z bliższym oraz dalszym otoczeniem. W tym kontekście zostaje nie tylko zaakcentowany kryzys stosunków międzyludzkich oraz wartości we współczesnym społeczeństwie bułgarskim, lecz także w głównej mierze ujawnia się kruchość kondycji ludzkiej, wyrażająca się między innymi, jak pisał Bohdan Misiuna: „w doświadczeniu cierpienia, choroby, starości i umierania”¹.

Wymownie brzmią słowa filozofa Paula Ricoeura dotyczące własnej podmiotowości w obliczu nieuchronnego kresu istnienia:

Jest to czas, w którym się znalazłem; uczestniczę jeszcze w udrękach i radościach stworzenia, jak w mrocznym schyłku jesieni, ale odczuwam w moim żywym ciele i duchu rozłam między czasem dzieła i czasem życia; oddalam się od nieśmiertelnego czasu dzieła i pochylałam się nad śmiertelnym czasem życia: to oddalenie jest ogołoceniem, obnażeniem śmiertelności czasu w smutnej konieczności śmierci, albo też być może czasem schyłku i nędzy umysłu².

¹ Por. B. Misiuna, *Metafizyczne źródła pesymizmu*, „Etyka” 1999, nr 32, s. 10.

² P. Ricoeur, *Żyć aż do śmierci*, przeł. A. Turczyn, Kraków 2008, s. 96–97.

Ricoeur akcentuje niepokój i trwogę płynące ze świadomości nietrwałości i kruchości własnej egzystencji oraz trudnego do przyjęcia/oswojenia faktu rozdźwięku, wynikającego z rozłamu czasu życia i czasu dzieła. Pewność nieśmiertelności spuścizny intelektualnej nie stanowi pocieszenia w obliczu niechybnego kresu ziemskiego bytowania, prowadząc podmiot do stanu kryzysu psychicznego.

Na destrukcyjny wymiar doświadczenia przemijania zwracał uwagę B. Misiuna:

przemijanie jest podstawowym faktem dotyczącym naszego życia oraz materialnego świata. Tracimy bliskie nam osoby i istoty, miejsca, do których byliśmy przywiązani, rzeczy, którymi chcielibyśmy się otoczyć. Doświadczenie przemijania pełne jest niewyraźnego smutku i bólu³.

Zagadnienia przemijania i starości stanowią główną oś fabuły w powieści Paskowa pt. *Балада за Георг Хених*. Czytelnik śledzi zawile losy Czecha — Georga Henicha, przybyłego do Sofii w 1910 roku wraz z żoną Bożenką w celu wspierania rozwoju bułgarskiej kultury muzycznej i kształcenia pierwszych adeptów sztuki lutniczej. Narracja powieści wykorzystuje płynne i trudno zauważalne przejścia między dwiema perspektywami: głosem dziecka Wiktora oraz dojrzałego już mężczyzny, który snuje refleksyjną opowieść o losie czeskiego muzyka i rzemieślnika. Henich popada w trudne położenie życiowe w latach 50. XX wieku po nagłej i nieoczekiwanej śmierci swojej żony. Dobitnie brzmią słowa narratora, charakteryzujące zamieszkiwaną przez Henicha suterенę:

В старята бе мрачно. Никакъв слънчев лъч не можеше да пробие петсантиметровия слой мръсотия върху стъклата на прозореца. Лепкава, зиморничава светлинка, като скреж върху желязо, се изцеждаше от неизвестен източник и караше предметите да изглеждат по-големи и по-сиви. Миришеше на старост, лишей, гниене, смърт. Миришеше на кисело и мръсотия⁴.

Kreślony przez Wiktora obraz nieznosnych warunków życia sędziwego staruszka, w którym dominują niewymowna nędza oraz wszechobecny brud, intensyfikują w nim samym jednocześnie uczucia litości oraz gniewu. Niedostatek opieki instytucjonalnej, jawna wrogość ze strony sąsiadów oraz obojętność uczniów skazują Henicha na traumę tak zwanej śmierci społecznej — doświadczenia związanego z traktowaniem osoby żyjącej jako zmarłej oraz śmierci kulturowej — przejawiającej się w zatraceniu pamięci o jego dziełach i zasługach dla lutnictwa i sztuki muzycznej. W powieści uwypuklona zostaje problematyka niezasłużonego zapomnienia, lekceważenia oraz utraty szacunku ze strony niegdyś bliskich uczniów, którzy z nieubłagany upływem czasu zaczynają traktować sędziwego nauczyciela w sposób instrumentalny i z dezaprobatą wobec pojawiających się ułomności fizycznych czy osłabienia sprawności psychicznych. Na aspekt alienacji, której nosicielami są starcy, zwraca uwagę Agnieszka Czyżak, twierdząc, że: „różne wersje literackiego przedstawiania starości charakteryzuje

³ B. Misiuna, *op. cit.* s. 10.

⁴ В. Пасков, *Балада за Георг Хених*, [w:] *idem*, *Събрани съчинения*, t. 2, Sofia 2011, s. 41.

rys wspólny, jest to najczęściej zapis poczucia obcości — albo wobec własnej odmienionej istoty, albo wobec niepojętej odmienności innych”⁵. Powstaje napięcie na płaszczyźnie Henich—kontynuatorzy jego spuścizny, płynące ze stopniowego wygasania aktywności zawodowej lutnika. Dotychczasowa relacja bazująca na autorytecie mistrza zostaje zerwana i zastępuje ją coraz większy dystans, niezrozumienie i kłopotliwe poczucie wyobcowania z obu stron. Bliscy niegdyś uczniowie odmawiają starcowi szacunku i cierpliwości, dostrzegając w nim jedynie podeszłego w wieku, niepotrzebnego oraz nieużytecznego społecznie człowieka. Być może schorowany oraz zniedołężniały Henich wywołuje w nich samych lęk przed nieuchronnością starości oraz kresu życia. Jak pisał Leszek Kołakowski:

Uciekamy przed antycypacją śmierci, która jest źródłem cierpienia — nie w ten sposób jednak, by nieuchronność śmierci oswoić, ale tak, by zepchnąć ją z pola uwagi, usunąć z życia starcia z pytaniami ostatecznymi, dać się rozpuścić bez reszty każdorazowej bezpośredniości życia⁶.

Wymowny charakter przybierają słowa narratora, dotyczące trudów i cierpienia samotnej egzystencji Henicha, w której ujawnia się szczególny paradoks bycia martwym za życia: „Сегга мисля, че може би не гладът го бе съсипал така, че да прилича на мъртъв преди смъртта си, а убийствената самота и безпомощност, които търпеше в мрачното си мазе. Или всичко заедно”⁷.

Jednak negatywny ogląd starości nie jest dominujący w powieści i zostaje przełamany opisem podmiotowego doświadczenia Henicha, który przyjmuje ostatni etap ziemskiego egzystowania w kategoriach eschatologii chrześcijańskiej, jako cierpliwe oczekiwanie na przejście „na drugą stronę życia”. Literaturoznawca Ilija Paczew, analizując Paskowską powieść, stwierdza: „śmierć jest przede wszystkim podróżą”⁸, co Henich manifestuje wiarą w wędrówkę do wieczności po nieuchronnym finale istnienia doczesnego. Starzec częstokroć snuje wyobrażenia o radosnym spotkaniu ze zmarłymi członkami najbliższej rodziny. Szczera pobożność Henicha, wyrażana otwarciem na rzeczywistość nadprzyrodzoną, dyscyplinuje gesty zwątpienia, uczucia lęku czy też rozpacz, które niejednokrotnie towarzyszą doświadczeniu przemijania i starości. Warto w tym miejscu przywołać słowa z eseju Tadeusza Sławka, który zwraca uwagę na swoisty stan pogodzenia się z nieuchronnością śmierci:

Stary człowiek jest „nieustraszony” nie z powodu swej nadzwyczajnej odwagi czy doświadczenia, ale dlatego, że to, co mogło mu zagrażać, znajduje się już we wnętrzu jego bycia. Stary człowiek jednoczy się z tym, co może mu położyć kres⁹.

⁵ A. Czyżak, *Na starość. Szkice o literaturze przełomu tysiącleci*, Poznań 2011, s. 48.

⁶ L. Kołakowski, *Obecność mitu*, Wrocław 1994, s. 105.

⁷ B. Пасков, *op. cit.*, s. 45.

⁸ И. Пачев, *Майсторът и Инфантът в „Балада за Георг Хених” от В. Пасков*, „Полюдниовословиянские Зесзйты Наукове” 2008, nr 5, s. 131.

⁹ T. Sławek, „*Traktat starego człowieka*”. *Próba polityki starości*, [w:] *Egzystencjalne doświadczenie starości w literaturze*, red. A. Gleń, I. Jokiel, M. Szladowski, Opole 2008, s. 24.

W powieści bułgarskiego prozaika pojawiają się również obrazy starca jako mędrca przekazującego swe bogate życiowe doświadczenie, przeżycia duchowe oraz obrany system moralny małemu Wiktorowi. Rodzice chłopca, udręczeni ciągłymi konfliktami i codzienną walką o polepszenie warunków materialnych trzypersonowej rodziny, przypadkiem dostrzegają troski i niełatwe położenie Henicha. Niezgoda małżeńska zostaje przezwyciężona jednomyślną i spontaniczną decyzją o udzieleniu mu pomocy. Szczerze wzruszony staruszek z dużą dozą nieśmiałości i zakłopotania przyjmuje nieodzowne wsparcie. Nie kryje zdumienia nieoczekiwanym zainteresowaniem ze strony młodej rodziny, która podejmuje liczne działania mające na celu poprawę komfortu jego życia. Niewymuszona troska i rodzące się uczucie przywiązania z obu stron diametralnie odmieniają dotychczasowy status egzystencji Henicha. Schorowany senior zostaje otoczony miłością i szacunkiem, a także zyskuje małego kompana do codziennych, wielogodzinnych rozmów. Henich wprowadza chłopca w istotę i sens własnego systemu wartości, którego integralnymi składnikami są wiara, nadzieja, miłość oraz idea sztuki jako emanacji ducha artysty. Wiktor — chłonący z zaciekawieniem każde słowo wypowiedane przez sędziwego lutnika — już jako dojrzały mężczyzna staje się w dużej mierze jego świadomym spadkobiercą ideowym.

Opisowi losów staruszka towarzyszą również momenty wzruszenia i milczenia, zwłaszcza gdy narrator i jednocześnie bohater powieści dotyka kwestii trudno wyrażalnych, związanych z aurą powolnego procesu umierania. Kiedy stopniowo gasną siły vitalne, nestor podejmuje nieodwołalną decyzję o przeprowadzce do domu starców we wsi Chajredin, by nie narażać rodziny Wiktora na niepotrzebne — w swoim mniemaniu — niedogodności. Niezrozumiała dla chłopca minimalizacja oczekiwań wobec życia może zostać określona postawą „mądrości starości”, którą opisał socjolog Jan Szczepański:

mądrości stoickiej, zdystansowanej i obojętnej wobec tego, co się kiedyś wydarzyło; to spojrzenie wykraczające ponad treści codziennego życia. Taka mądrość w milczeniu i samotności radzi sobie z kruszeniem się organizmu i psychiki, w spokojnym obserwowaniu koniecznego, kiedy odmawiamy śmierci upokorzenia się przed nią jękiem strachu czy lamentem skargi¹⁰.

Mały chłopiec doświadcza ogromnych emocjonalnych trudności w czasie przykrego gestu ostatniego pożegnania. Jednak napawająca trwogą śmierć lutnika posiada nie tylko wymiar fizyczny, ujawnia się w niej też metafizyczne rozumienie świata, z którego wyrasta temat wolności i nieśmiertelności duchowej artysty dzięki jego spuściźnie¹¹. Rozważania na temat śmierci oraz tego, co zostaje po odejściu twórcy, stanowią centralny motyw powieści. Jak pisał Bojko Penczew, ujawniająca się w twórczości Paskowa szczególna „duchowość, stanowi

¹⁰ J. Szczepański, *Sprawy ludzkie*, Warszawa, 1987, s. 214.

¹¹ Zob. M. Захариева, *Небесната каляска отнесе Виктор Пасков към звездите*, „България” 2009, nr 2, s. 35.

iskrę, która jako jedyna nadaje rzeczywistości materialnej sens¹². Jest to aspekt tak zwanej pozytywnej eliminacji śmierci. Jak pisał Ireneusz Ziemiński, stanowi ona niepowtarzalną perspektywę przejawiającej się na wiele sposobów twórczości człowieka:

Każde nasze dzieło wszak, mimo iż nosi na sobie znamiona skończoności i przemijalności, ma stwarzać chociażby chwilowe złudzenie wieczności i nieśmiertelności. To dążenie do eliminacji śmierci ma więc swoje źródła ontyczne, wyrasta bowiem z naszego naturalnego dążenia do tego, by *trwać*¹³.

Paskow umiejętnie kreśli portret człowieka świadomego sensu, istoty oraz celu własnego życia i to ostatecznie pozwala mu się z powodzeniem zmierzyć z trudnym doświadczeniem przemijania i starości.

Odmienny sposób podjęcia tożsamej tematyki proponuje Stanisław Stratiew w sztuce pt. *Om dyzanta страна*. Znany dramaturg bułgarski skupia jak w soczewce obrazy tragicznego położenia kilku starców, którzy wygłaszają długie, zatrważające monologi na temat historii swego życia. Wielowarstwowy i wieloznaczny utwór sceniczny w głównej mierze bazuje na symbolach oraz metaforach. Tematycznie dotyczy procederu eutanazji, który bez wątpienia nurtuje współczesną rzeczywistość społeczną zwłaszcza ze względów etycznych. Tekst dramaturgiczny, jak słusznie zauważa Dobrinka Penewa, można potraktować w kategoriach rozbudowanej alegorii. W koncepcji Stratiewa, opartej na wzorach zachodnioeuropejskich absurdystów, starość stanowi symbol samotności¹⁴.

Dramaturg bułgarski kreśli losy starszych ludzi, którzy zmagając się z nieuleczalnymi chorobami i utratą sił psychofizycznych, stają się brzemieniem i ciężarem dla najbliższych, a w szerszej perspektywie dla społeczeństwa. Paradoksalnie starcy z utęsknieniem wyczekują momentu śmierci, ponieważ czują ciężar niedołężności oraz świadomi są dojmującego braku akceptacji ze strony rodziny. Bohaterowie sztuki Stratiewa, podobnie jak w Paskowowski Henich, również przeżywają śmierć społeczną i nie mogą liczyć za jakąkolwiek pomoc ze strony odpowiednich instytucji państwowych. Zdani są wyłącznie na własne siły i czują się martwymi za życia. Jednak najbardziej bolesny okazuje się niedostatek miłości ze strony najbliższych, który ostatecznie odbiera sens ograniczonemu istnieniu, opartemu na wyczekiwaniu na finał egzystencji. W obrazach przemijania kreślonych przez Stratiewa dominuje ogromna doza dramatyzmu, smutku i zagubienia, które towarzyszą codziennym zmaganiom seniorów. Okazuje się, że najbliżsi pragną odsunąć problemy i potrzeby ludzi starszych poza obszar własnej percepcji, natomiast nieuchronna śmierć nie wywołuje w nich poczucia wstrząsu, żalu czy pustki.

¹² Б. Пенчев, *Цар Виктор*, „Литературен вестник” 2010, nr 29, s. 9.

¹³ I. Ziemiński, *Obecność i nieobecność śmierci*, „Etyka” 2000, nr 33, s. 25.

¹⁴ Д. Пенева, *Пиесите на Станислав Стратиев и проблемът на абсурда*, „Български език и литература” 1998, nr 4, s. 40.

Doświadczenie śmierci obrazowane jest przez absurdalny i metaforyczny gest wyrzucenia przez okno. Pozbawieni godności bezbronni starcy nie mają prawa do życia, aż po naturalny jego kres. Zaskakujące wydaje się bezwolne zaakceptowanie przez nestorów tragicznego finału własnej egzystencji. Ludzie w podeszłym wieku odrzucają możliwość biologicznej śmierci, ponieważ czują się społecznym ciężarem i tym samym nie podejmują żadnych prób kontestacji usankcjonowanego prawnie, opacznego porządku społecznego. Wszystkie części dramatu oparte są na słowach kluczach stanowiących symbole ubezwłasnowolnienia, samotności oraz izolacji.

W pierwszej części sztuki centralnym rekwizytem scenicznym są duże masywne drzwi pokoju, w którym przebywa starzec — niegdyś szczęśliwy ojciec rodziny, wspominający przeszłość pełną życia, radości, dziecięcego śmiechu, wypełniającego przyjazny i pełen ciepła dom. Drzwi w okresie wiosny życia kojarzyły się starcowi z ciągłym ruchem, swobodnym przechodzeniem, nieustanną otwartością oraz nieskrępowaną wolnością. Z punktu widzenia obecnego położenia ten sam przedmiot nabrał pejoratywnego znaczenia, przekształcając się mimochodem w znak dotkliwego ograniczenia, poniżającego ubezwłasnowolnienia, tkwienia w dręczącym bezruchu i niezdolnej izolacji. Konfrontacja na płaszczyźnie czasowej okresu młodości oraz etapu starości niesie wiele negatywnych konotacji: od osamotnienia po zepchnięcie na margines społecznego bytowania. Nieubłagalnie nadchodząca jesień życia oznacza stopniowe popadanie nie tylko w stan przygnębienia, lecz w wielu momentach także pojawiające się uczucie grozy, wynikające ze statusu nadania jednostce idiomu człowieka niepotrzebnego.

Kolejnym prozaicznym przedmiotem nabierającym różnorodnych treści jest okno. W drugiej części dramatu bułgarskiego autora poznajemy bezimiennego starca, nerwowo spacerującego w scenerii półmroku. Wypowiadane przez niego słowa przybierają formę niekontrolowanego strumienia myśli. Monolog nestora, na pozór wydający się być niedorzeczny, dotyczy w swej istocie oskarżenia człowieka, który ośmielił się wynaleźć/skonstruować okno. Starszy mężczyzna przyjmuje ten element konstrukcji każdego budynku jako fałszywie dwuznaczny, nadający jednostce mylną perspektywę oglądu rzeczywistości. Dręczony obsesją unikania otworów okiennych, całe dnie przebywa w łazience. Paranoiczny strach seniora objaśniają kolejne fragmenty tekstu, które obrazują wspomniany już proceder wyrzucania starców przez okno.

Akcja dramatu osiąga swój moment kulminacyjny w scenie spychania starców z wysokich pięter wieżowców. Decydujące przedsięwzięcie eliminacyjne przyciąga spojrzenia przypadkowych przechodniów, którzy wypatrują z zaciekawieniem rozwoju zdarzeń. Uliczni sprzedawcy proponują gawiedzi trójwymiarowe lornetki ułatwiające obserwację. Przyjmowane są intratne zakłady przewidujące czas wiszenia starców na parapecie za oknem. Uliczny fotograf proponuje niebagatelne zdjęcia ze spadającym nestorem w tle. Absurdalność sytuacji osiąga apogeum w momencie pojawienia się urzędnika, który odbywa ostatnią rozmowę z pewnym staruszką w celu upewnienia się, że zapłacił państwu wszelkie należne podatki.

Jeśli przyjąć, że obrazy eutanazji są jednocześnie pretekstem do ukazania postaw moralnych ludzi z otoczenia seniorów, to karykaturalne społeczeństwo kreślone przez Stratięwa ogarnięte jest zubożeniem oraz znieczulicą. Nastawienie wobec schyłkowego etapu ludzkiego życia staje się probierzem postaw braku empatii, powszechnego nihilizmu, zachowań trącących absurdem, pozbawiających jednostkę jakichkolwiek praw należnych osobie ludzkiej. Makabryczną śmierć bohaterów należałoby ocenić w kategoriach niegodnej i przypadkowej.

Wzruszają czytelnika słowa starców mające na celu usprawiedliwienie bezduszości najbliższych, przyjęcia za zasadną postawę obojętności i braku miłości. Konieczność eliminacji starców wynika z ujawniających się z czasem słabości, które mogą stać się niechcianym obciążeniem dla młodszego pokolenia. Świat starców i ich dzieci/wnuków nie ma punktów wspólnych, w myśleniu młodszego pokolenia dominuje chłodna kalkulacja oraz dystans.

Jeden z seniorów przyznaje, że nie może narzekać, ponieważ jego najbliżsi okazali gest niezwykle humanitarny: „Мене просто ме преместиха да живея от другата страна на прозореца”¹⁵. Z rozrzewnieniem obserwujemy ostatnie chwile życia bezimiennego nestora, którego najbliżsi postanowili pewnego dnia wystawić za okno. Nikt nie zwraca uwagi na jego los, życie na ruchliwej ulicy toczy się codziennym rytmem, problemy tej jednostki pozostają poza obszarem społecznego zainteresowania. Staruszek uznaje za zasadną potrzebę tłumienia autentycznych emocji przez starsze pokolenie, zwłaszcza moment rozłąki z najbliższymi winien być dyscyplinowany pod względem uczuciowym. Aby nadać jakikolwiek sens ostatnim chwilom własnego życia, starzec rozwija ideę wolnego wyboru, która miałaby polegać na samodzielnej decyzji odnośnie długości wieszania za oknem oraz momentu oderwania się i tym samym runięcia w przepaść. Nestor jest przekonany co do faktu wewnętrznej wolności oraz tego, że decyzja w sprawie życia lub śmierci ostatecznie pozostaje w jego rękach. Chce nadać własnemu spadaniu (formie samobójstwa) wymiar estetyczny. Pragnie widzieć w tym ostatnim geście woli nieurzeczywistnione marzenie starożytnego Ikara.

W finałowej scenie dramatu opisywany jest abstrakcyjny lot starca w kierunku nieba. Oryginalne zakończenie sztuki mogą objaśnić posępne słowa samego autora, który twierdzi, że odwołanie do irracjonalnych obrazów jest zabiegiem artystycznym z powodzeniem ilustrującym „istotę ludzką, która nie może być dłużej człowiekiem”¹⁶.

Zarówno w powieści Paskowa *Балада за Георг Хених*, jak i w tekście dramaturgicznym Stratięwa *От другата страна* doświadczenie przemijania i starości staje się probierzem kondycji współczesnego świata i relacji międzyludzkich. W prozie Paskowa naturalny bieg istnienia człowieka posiada wartość bezwzględną, a nawiązania do transcendencji oraz odwołania do uczuć wyższych pełnią funkcję

¹⁵ С. Стратиев, *От другата страна*, [w:] *idem*, *Избрано 2. Драматургия*, София 2009, s. 497.

¹⁶ М. Калайджиева, *Разпит/Станислав Стратиев*, „Театър” 1995, nr 7–8, s. 29. Tłumaczenie moje — D.G.-S.

oswajającą rozliczne kryzysy schyłkowego etapu życia jednostki. Natomiast Stratiew obrazuje kuriozalną rzeczywistość, w której starszym ludziom zostaje odebrane prawo do życia, zastąpione koniecznością śmierci. Społeczeństwo nie kryje niechęci, wstrętu czy wręcz obrzydzenia wobec osób w podeszłym wieku. Doświadczenie przemijania i starości, naznaczone stygmatem śmierci, połączone jest z całkowitym pozbawieniem nadziei, a także dojmującym odebraniem człowiekowi jego podmiotowości.

Bibliografia

- Czyżak A., *Na starość. Szkice o literaturze przełomu tysiącleci*, Poznań 2011.
 Kołakowski L., *Obecność mitu*, Wrocław 1994.
 Misiuna B., *Metafizyczne źródła pesymizmu*, „Etyka” 1999, nr 32.
 Ricoeur P., *Życie aż do śmierci*, przeł. Anna Turczyn, Kraków 2008.
 Sławek T., „Trakt starego człowieka”. *Próba polityki starości*, [w:] *Egzystencjalne doświadczenie starości w literaturze*, red. A. Gleń, I. Jokiel, M. Szlagowski, Opole 2008.
 Szczepański J., *Sprawy ludzkie*, Warszawa 1987.
 Ziemiński I., *Obecność i nieobecność śmierci*, „Etyka” 2000, nr 33.
 Захариева М., *Небесната каляска отнесе Виктор Пасков към звездите*, „Българи” 2009, nr 2.
 Калайджиева М., *Разпит/Станислав Стратиев*, „Театър” 1995, nr 7–8.
 Пасков В., *Събрани съчинения*, t. 2, Sofia 2011.
 Пачев И., *Майсторът и Инфантът в „Балада за Георг Хених” от В. Пасков*, „Południowo-słowiańskie Zeszyty Naukowe” 2008, nr 5.
 Пенева Д., *Песните на Станислав Стратиев и проблемът на абсурда*, „Български език и литература” 1998, nr 4.
 Пенчев Б., *Цар Виктор*, „Литературен вестник” 2010, nr 29.
 Стратиев С., *Избрано 2. Драматургия*, София 2009.

The experience of passing and old age in the works of Victor Paskov and Stanislav Stratiev

Summary

The literary works of famous Bulgarian authors Stanislav Stratiev (1941–2000) and Victor Paskov (1949–2009) may be viewed in terms of a thorough study of the human being and the multidimensionality of its existence. Their reflections about existential problems also involve the experience of passing and old age that have ontological, social, cultural, symbolic and metaphorical dimension. The novel *A Ballad for George Henig* (1987) by Paskov and the drama *On the Other Side* (1994) by Stratiev include clear and ambiguous images of the end of the human life. The experience of passing and old age affects a particular person as a personality and its relationship with the other people. This subject reveals, on the one hand, the crisis of human relations and values in contemporary Bulgarian society, on the other hand it emphasizes the fragility of the human condition, expressed in the experience of pain, illness, passing, old age and death.

Keywords: Stanislav Stratiev, Victor Paskov, passing, old age

Опитът на преходност и старост в творчеството на Виктор Пасков и Станислав Стратиев

Резюме

Творчеството на известните български автори Станислав Стратиев (1941–2000) и Виктор Пасков (1949–2009) може да бъде разгледано като по-задълбочено изучаване на човешкото същество и на множеството измерения на неговия живот. Интересът към екзистенциалните проблеми включва и описание на опита на преходност и старост, който притежава онтологично, социално, културно, символично и метафорично измерение. Романът на Пасков *Балада за Георг Хених* (1987) и драмата на Стратиев *От другата страна* (1994) представят изразителни и нееднозначни картини за крайния етап от човешкия живот. Опитът на преходност и старост засяга човешкия индивид като личност и отношенията му с близките и по-далечната социална среда. Темата разкрива, от една страна, кризата на човешките отношения и на ценностите в съвременното българско общество, от друга страна — подчертава крехкостта на човешкото съществуване, което се изразява в опита на страдание, заболяване, преходност, старост и смърт.

Ключови думи: Станислав Стратиев, Виктор Пасков, преходност, старост